
¹⁰⁴ *De Heraut* 2 januari 1921. J.E. Vonkenberg had dit standpunt al verwoord in een snoeihard stuk in het *Gereformeerd Jongelingsblad* van 26 november 1920.

¹⁰⁵ H. Bouwmeester wees daar op in een ingezonden stuk in *De Wachter* 7 januari 1921; zo ook *De Heraut* 20 februari 1921.

¹⁰⁶ Zuidersma was vervolgens zelf weinig zakelijk door te klagen over de opvoering van een toneelstuk door studenten van de VU en het feit dat dr. Wielenga in *De Reformatie* zondagswerk van tramconducteurs en telegraafbeambten wilde dulden. *De Weeker* 24 december 1920. Over Zuidersma (1875-1955): GUV V, 347.

¹⁰⁷ Exalto's artikel over Den Hengst en het mijne over Wisse zijn op dezelfde redactievergadering aanvaard om geplaatst te worden. Onafhankelijk van elkaar heeft hij de plaats van de bevindelijken in de Gereformeerde Kerken uitgewerkt in relatie tot de Gereformeerde Gemeenten, ik in relatie tot de Chr. Geref. Kerk. De strekking is gelijk.

¹⁰⁸ Van het ethisch-orthodoxe *Bergopwaarts*, dat belangstelling had voor de ontwikkelingen rond Netelenbos, het kerkelijk jaaroverzicht, tot het orgaan van de verontrusten in de Gereformeerde Kerken: *NRC* 23 december 1920, Abl. A 2; Rullmann in *Jaarboek GKN* 1921, 263; *De Wachter* 10 december 1920.

werd verweten, zich hadden schuldig gemaakt aan afscheiding wegens 'mindere zuiverheid'. De visie op het verbond was immers geen kleinigheid. Dat vond op den duur ook H.H. Kuiper: Wisses kritiek op de leer van de veronderstelde wedergeboorte liet zich niet rijmen met het doopsformulier, en daarom was het uiteindelijk maar goed dat hij zelf de consequenties trok door zijn ambt neer te leggen.¹⁰⁴ Zo werden door het uittreden van Wisse de punten weer eens op alle i's gezet.¹⁰⁵ Van der Schuit stond vooraan in de strijd tegen de Gereformeerde Kerken, maar hij wist zich gedekt door veel collega's. Klaagden de gereformeerden over het gebrek aan zakelijkheid bij Wisse, christelijk-gereformeerden deden hetzelfde over de bestrijding. Ds. K. Zuidersma van Nieuwe Pekela vond dat de kerkelijk-gereformeerden Wisses gronden moesten zien te weerleggen: Werd de veronderstelde wedergeboorte geleerd of niet? Deugde die leer of niet?¹⁰⁶

*De rechterflank van de Gereformeerde Kerken*¹⁰⁷

Zuidersma's vragen waren heel reëel. Maar ze kwamen op een ongelegen moment. Wisse moest zijn prominente plek op de krantenpagina's delen met herinneringen aan de zojuist overleden Abraham Kuiper. De vooraanstaande dogmaticus H. Bavinck was ernstig ziek. In veranderende tijden moesten de gereformeerden hun weg zoeken en het gemis van hun leiders deed zich daarbij pijnlijk voelen. De zoektocht ging mede daarom gepaard met hevige interne spanningen. De bladen stonden vol met berichten en beschouwingen over ds. J.B. Netelenbos, die morrelde aan het Schriftgezag en de kerkelijke grenzen, en over dr. J.G. Geelkerken, die in dezelfde tijd dat Wisse uittrad in een preek protest aantekende tegen een kanselboodschap van de generale synode. Terwijl de gereformeerde leiders even hun handen vol hadden aan de vooruitstrevende beweging, kwam Wisses uittreding daar nog eens bij. Hij was een welsprekend vertegenwoordiger van de rechterflank van het kerkverband, waar men niet alleen hechtte aan de belijdenisgeschriften, maar tegelijk aan de bevinding. Evenals de groep vernieuwers had deze bevindelijke stroming moeite met het intellectualistische klimaat dat de boventoon voerde. In de breedte van kerkelijk Nederland werd er naar aanleiding van Wisses vertrek de vinger bij gelegd dat Netelenbos-Geelkerken en Wisse uitlopers waren van verschillende bewegingen in de Gereformeerde Kerken.¹⁰⁸ Ook Wisse zelf toonde zich daar bewust van.¹⁰⁹ Wat zou het gevolg zijn als iemand als Wisse, die in de rechterflank van het kerkverband goed bekend stond, vertrok?

De exodus van Wisse was een climax in al veel langer durende kerkelijke problemen. Vanaf de Vereniging broeide het in de Gereformeerde Kerken op het punt van de opvattingen over verbond